

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 31, Aralık 2018, s. 42-59

Doç. Dr. Ayşe Nur SIR DÜNDAR

Dumlupınar Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
aysenur.sir@dpu.edu.tr

AHTERÎ-İ KEBİR'DEKİ DEVE ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özet

Deve, sadece Arap kavimleri değil, Türk boyları arasında da önemli bir yere sahiptir. Özellikle Oğuz, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Uygur Türklerinin yaşamlarının bir parçasıdır. Eti, sütü, derisi ve yünüyle göçebe kültürünün zenginlik göstergesidir. Devenin iyi bir uzun yol ulaşı olması, Anadolu coğrafyasında deveye verilen önemi artırmıştır. Üstlendiği aktif rolle Türk tarihinin hemen hemen her döneminde ticari hayattaki yerini korumuştur. Yük ve binek hayvanı olarak sadece iktisadî hayatın değil, askerî gücün de en büyük yardımcısı olmuştur. Bütün bunlara bağlı olarak deveyle ilgili çok sayıda sözcük, terim, deyim ve atasözü Türkçenin söz varlığında yerini almıştır. Osmanlı Türkçesi de deveyle ilgili sözcükler yönünden oldukça zengindir. Türkçe sözcüklerin yanında Arapça kökenli sözcükler de sıkça kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı medreselerinde Arapça öğretiminde faydalanılan sözlükler, deveyle ilgili sözcüklere yer vermesi bakımından önemli başvuru kaynaklarıdır. Sözlükler üzerinde yapılacak ilmî çalışmalar, bu sözcüklerin tespit edilmesine, anlamlandırılmasına önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. Bu sözcüklerin bilinmesi, devenin Türklerin sosyal, ekonomik ve askerî hayatında üstlendiği rolü ortaya koyacak, böylece *Ahterî-i Kebir*'in söz varlığının büyük bir kısmının niçin deve ile ilgili terimlere ayırdığı sorusunun da cevabını verecektir.

Bu çalışmada; ulaşım, beslenme, taşıma, savaş aracı gibi çok amaçlı kullanımı ile günlük hayatın önemli bir parçası olan devenin insan hayatındaki önemi sözcüklerle ortaya konulmak istenmiş; konuyla ilgili olarak yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlanmak hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, Muslihiddin Mustafa Ahterî'nin *Ahterî-i Kebir* adlı sözlüğüne başvurulmuştur. Sözlükte deveyle ilgili çok sayıda sözcük kullanıldığı, ancak bunlar üzerinde dil alanında herhangi

bir çalışma yapılmadığı belirlenmiştir. Çalışmanın temel yöntemini, eserin mevcut söz varlığının taranması ve bunun sonucunda elde edilen malzemenin değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Veriler, doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. İlk önce devenin cinsiyetine, fiziksel özelliklerine, yürüyüş biçimine göre aldığı adlar tespit edilmiş, bunlar taşıdıkları anlama göre sınıflandırılmış daha sonra sözlüksel bir sistem içerisinde alfabetik olarak sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahterî-i Kebir, sosyo-kültürel hayat, yük ve taşımacılık, söz varlığı, deve.

A RESEARCH ON THE CAMEL NAMES OF AHTER-İ KEBİR

Abstract

The camel has an significant place not only in Arab peoples' lives but also in Turkish tribes' lives. It is a enormous part of the lives of Oguz, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen and Uighur Turks. Its meat, milk, and skin is an sign of richness of nomadic culture. Being a good fellow traveller of long roads increased the importance of camel in Anatolia. It has presevered its significant place in almost every period of Turkish history with his active role into nomadic life. As riding, and load animal not only the economic life but also the military power has been the biggest helper. As result many words, terms, idioms and proverbs related to camel have taken place in the vocabulary of Turkish. Ottaman Turkish language is also a very rich language in terms of the words related camels. In addition to Turkish words, Arabic orijinated words have also been widely used. Specially the words used in the teaching of Arabic in the Ottoman madrasas are important sources of reference in terms of the use of the words related to the camel. Studies on words will contribute significantly to the detection and explaining the meaning of these words. Knowledge of these words will reveal the role of camel in the social, economic and military life of the Turks, and answer to the question of why the majority of Ahterî-i Kebir's words, which has been used for five centuries, is devoted to camel related terms.

In this study; it was wanted to reveal the importance the camel in of human life with its use of multi-purpose like carrying, nutrition, transportation, war vehicle as an important part of daily life. he aim is to contribute to new studies related to this subject. For this purpose, Muslihiddin Mustafa Ahterî's Ahterî-i Kebir dictionary was consulted. There are many words related to camel in the dictionary, but it has been determined that there is no study on these words in the zone of language. For this purpose, Muslihiddin Mustafa Ahterî's Ahterî-i Kebir dictionary was consulted. There are many words related to camel in the dictionary, but it has been determined that there is no study on these words in the zone of language. The basic method of the study is the screening of the existing vocabulary of the Ahterî-i Kebir and the evaluation of the material obtained as a result. The data were analyzed by document analysis method. First, the words related to the names of the camels in the work were identified, classified according to the meaning they carry, in a lexical system alphabetically ordered.

Keywords: Ahterî-i Kebir, socio-cultural life, freight and transportation, vocabulary, camel.

GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde insanoğlunun en temel sorunlarından biri, yük ve eşyaların taşınması işi olmuştur. Bu bakımdan özellikle endüstri öncesi toplumlarda hayvanların evcilleştirilerek insanın hizmetine sunulması, tarihin en önemli aşamalarından biri (Çalışkan 2010a: 9; Çalışkan, 2016: 10) kabul edilir. Bu aşamada, devenin yük ve binek hayvanı olarak taşımacılıkta büyük potansiyele sahip olduğu görülür. Çöl koşullarına mükemmel uyum sağlayan bu hayvan, eski dünyada kıtalar arası ticarete oynadığı rolle medeniyetin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur (Önkal-Bozkurt 1994: 223). Ayrıca Sahra Afrika'sından, Türkmenistan'a kadarki geniş coğrafyanın insanlar tarafından keşfedilmesine de yardımcı olmuştur. Çin, Hindistan, İran, Mezopotamya ve Mısır gibi geçmişin görkemli uygarlıkları, bu binek ve yük hayvanı sayesinde aralarındaki uzak mesafeleri aşmış; fikir ve buluşlarını paylaşmış ve birbirleriyle bağlantı kurabilmiştir (Körpe 2016: 47).

Deve, tarih sahnesinde bazen bir savaş aracı bazen de bir savaş hilesi olarak kullanılmıştır. Kraliçe Semiramis'in develerin kokusundan faydalanarak Stabrobates'in fillerini ürkütmeye çalışması gibi Persler de MÖ. 547 yılında Sardeis yakınlarındaki savaşta aynı taktikle Lydia süvarilerini ürkütmeye çalışmıştır. Bu olay, aynı zamanda develerin Batı Anadolu'ya gelişlerinin de resmi tarihi sayılmıştır (Körpe 2016: 55).

Her toplumda yük ve binek hayvanı olarak kendine önemli bir yer edinen deve, Türk tarihinin hemen hemen her döneminde, toplumun hem ticari hem de inançsal boyuttaki ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol üstlenmiştir (Ekici 2016: 9). Türkistan'da Türklerinin yaşamlarına daima destek sağlayarak günlük hayatın önemli bir figürü hâline gelmiştir. Besin kaynağı olarak etinden yararlanılan devenin sütünün ekşitilmesiyle de özel içecekler yapılmıştır. Derisinden ayakkabı ve deri tulumları, yününden ise kilim ve giysi ile halı dokumak için iplik hazırlanmıştır (Javanshır 2016: 595). Deve, dayanıklılığıyla ticari hayatın da kalbini teşkil etmiştir. Özellikle Doğu-Batı arasındaki ticari ilişkilerin kurulmasında İpek Yolu üzerinde önemli roller üstlenmiştir.

Türklerin mitolojisinde, devenin kutsal ve ongun bir hayvan ve koruyucu (iye) olduğu kabul edilmiş ve zamanla kültürün ve sanatın önemli bir parçası olmuştur. Türkler, onu kuvvetli bir hükümdar, zafer ve boran-fırtına tanrısı (Veretragna) olarak görmüş (Deniz 2015: 32); at, atmaca, ayı, boğa, kartal, koyun, kurt, tavşan, tilki gibi hayvanlarla birlikte ongun olarak kabul etmiştir. Altaylarda kamların savaş ilahı Kızagan Tengere'yi kırmızı yularlı erkek deve sırtında bir ilah olarak çağırması, Türklerin dinî hayatında devenin kutsiyetini gösterir.

Yağma, Çiğil ve Karluk boylarını bir araya getiren Satuk Buğra Han'ın, soyuna kutsiyet kazandırmak için "erkek deve, iki hörgüçlü deve" anlamına gelen *Buğra* ismini kullanması ve ondan sonra aynı soydan gelen kişilerin bu geleneği sürdürmesi (Roux 2005: 331-333), Türklerin dinî hayatında devenin önemine bir kez daha işaret etmektedir.

Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde anlatılan bir efsanede "uçan deve" motifi vardır (Ögel 2002: 287). Deve yetiştirenler, kendilerini diğer insanlardan üstün görürler. Kırgız baksıları, göğsü deve derisinden yapılan kopuzlarını kutlu sayarlar (Ögel 2002: 539).

Türkler, deveyi mitolojik anlatılarda, destanlarda ve masalarda yer verdikleri gibi kaya resimleri ve madeni eşyalarda da yer vermiştir. Göktürkler zamanından kalma kaya resimlerinde atların yanı sıra develerin de resmedilmesi (Ögel 2000: 336) bunun güzel bir örneğidir. Şamanizme inanan eski Türk topluluklarında deve, bir kurban hayvanı olarak tanımlanırken Kırgızlarda, beyaz deve yavrusu (ak taylak) kutsal sayılmış ve onun hastalıkları kovduğuna inanılmış (Deniz 2015: 32; Çoruh 2016: 27), Türkmenlerde etinin hastalıklara şifa, sütünün mide rahatsızlıklarına derman olduğu (Gökçimen 2016: 221) kabul edilmiştir. Bunlar, Türklerin günlük hayatında devenin kimlik ve statüsünün yanında tarihsel kökenini göstermesi açısından önem taşır.

Deve, vücudundaki su kesesinde suyu biriktirmesinden dolayı da oldukça kıymetlidir. Zira eski zamanlarda insanlar, uzak mesafelere gittiklerinde deveyi keserek su ihtiyaçlarını gidermiştir. Bu sebeple Türk-Osmanlı ve İran'daki Türk devletlerinde, özellikle Afşarlar ve Kacarlar hatta Pehlevi döneminde bile deve; ordu, jandarma ve postacılıkta kullanılmıştır (Javanshür 2016: 596).

Osmanlı döneminde devlet, yaptığı savaşlar sırasında ordunun sınır bölgelerinde ve düşman topraklarındaki askerî faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmek için gerekli silah, cephane, erzak, yem ve mali kaynakların temini ve ihtiyaç duyulan bölgelere hızlı bir şekilde ulaştırılması konusuna son derece önem vermiştir (Kurtaran 2012: 2270). Lojistik hazırlık ve organizasyonlar için zorlu koşullara, susuzluğa dayanıklı ve yük taşıma kapasitesi fazla olan deveyi özellikle doğuya yapılacak seferlerde çok kullanmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında 1514 yılında gerçekleştirilen seferde 60.000 adet devenin ordunun yükünü taşımak için kullanılması (Yarkın 1965: 111) bunun bir kanıtıdır.

Geleneksel Yörük kültürünün taşımacılıktaki vazgeçilmez unsuru olan deve, günümüzde teknik gelişmeler, modern yaşam koşulları ve sosyo-ekonomik dönüşümler sonucunda günlük hayatın bir parçası olmaktan uzaklaşmış; askerî alandaki eski önemini de kaybetmiştir. Ancak hayvancılık yapan toplulukların kendi yüklerini taşımakta üstlendiği konumu koruyabilmiştir (Ertürk 2016: 157). Anadolu coğrafyasında ise, güreşler sayesinde varlığını sürdürmekle birlikte bir yaşam biçimi olarak Yörük kültürünün devam ettirilmesine hâlâ katkıda bulunmaktadır.

Türkçenin Söz varlığında Deve Sözcüğü

Deve, başta coğrafya ve iklim olmak üzere birçok etkene bağlı olarak Arap edebiyatı, dili ve kültüründe derin izler bırakmıştır. Arapçanın söz varlığında; devenin cinsi, yaşı, rengi ve diğer fizikî özellikleriyle yürüyüş biçimi gibi karakteristik vasıflarıyla ilgili beş binin üzerinde sözcük olduğu bilinmektedir. Türüne ve mensup olduğu yere göre en fazla kullanılanlar; *ibil*, *cemel*, *baîr*, *nâka*, *ırâb*, *hecin*, *fâlic* ve *buht*'tur. Dişi deveye *ibil*, erkek deveye *cemel*, cinsiyet ayırt etmeden tek bir deveye *baîr*, dişi deveye *nâka*, tek hörgüçlü, kusursuz deveye Arap devesi anlamında *ırab*, iyi koşan deveye *hecin*, çift hörgüçlü, cüsseli, huyu mükemmel olan deveye *fâlic* (Ceviz, 2009: 55), Asya/Horasan devesine de *buht* denilmektedir.

Türkçenin söz varlığında Arapçanın söz varlığındaki kadar olmasa da deveden söz eden, onlardan elde edilen ürünlere, onların yararlarına değinen, onların yünlerinden, tüylerinden, etlerinden ve derilerinden yararlanmaya dikkat çeken çok sayıda sözcük vardır (Hamzayev 1962: 274). Dîvânü Lugâti't-Türk'ten bu yana yazılan Türkçe eserlerde bu sözcükleri görmek mümkündür. Bugün bunların bir kısmı sözlüklerde yer alsa da bir kısmı sözlü kültürde yaşamaktadır, bir kısmı ise kullanımdan düşmüştür (Kesik 2018: 827).

Halkın yaşamında önemli bir yer işgal etmiş olması nedeniyle Türk kültüründe deve ve deveyle ilgili çeşitli konular son derece özgün ve zengin bir birikim meydana getirmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te deveyle ilgili olarak çok sayıda sözcük mevcuttur. Bunlardan bazıları deve adları, deve için kullanılan eşya adları ve yediği bitkilerin adlarından oluşan isimlerdir. Bazıları ise, devenin özne ya da nesne olarak yer aldığı hareketlere bağlı olarak kullanılan fiillerdir.

Kaşgarlı'nın eserinde ad olarak kullandığı sözcükler alfabetik sıraya göre şu şekildedir: *Atan* “iğdiş edilmiş deve” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 50/35), *bugra* “her hayvanın aygırı, boğa, deve aygırı, pohur” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 211/182); *botu* “deve yavrusu” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 73/59); *botuk* “memeden kesilmiş deve yavrusu” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 541/441); *bulguna* “devenin yediği ılgın gibi gevrek, kırmızı ağaç” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 246/216); *cogdu* “devenin uzun tüyleri” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 26/12); *çalma* “koyun ağıllarında veya deve ağıllarında toplanıp kesilen ve kışın yakıt olarak kullanılmak üzere kurutulmuş tezek; çamur parçası, kesek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 218/187); *deve* “Oğuzlarda deve” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 26/12); *ingen* “dişi deve” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 73/59); *kars* “koyun tüyünden veya deve tüyünden yapılan elbise” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 176/150); *kekre* “develerin yediği acı bir bitki” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 212/183); *kirgin* “aygır, deve vb. şehveti” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 222/192); *kōm* “deve semeri” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 503/403); *mayak* “pislik, özellikle devenin pisliği” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 518/417); *tegirmek* “deve tahtirevanı” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 253/222); *teve* “deve” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 26/12); *tewe kōni* “devenin derisi için mecazen” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 504/404); *tewe, tewi* “deve” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 504/404); *titir* “dişi deve” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 182/155); *torum* “sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 200/171); *tışı torum* “dişi torum” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 200/171); *ügürmek* “Oğuz lehçesinde deve tahtirevanı” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 253/222); *yogdu, yogru, yogruy* “devenin çenesi altındaki uzun tüyler” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 457/361).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te, *atanlan-* “iğdiş deve sahibi olmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 149/130); *bakır-* “Oğuzca bağırarak” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014:526/428); *bugralan-* “bugralaşmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 533/430); *bozla-* “(deve) bağırarak, böğürmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 572/471); *bozlat-* “deve vb. hayvanları böğürtmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 434/339); *çökür-* “(insanı, hayvanı) çöktürmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 311/256); *ıñran-* “inlemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 147/128); *tabanla-*“(deve) toynakla tepmelemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 593/486); *taprı-* “deve zıplamak” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 566/466); *tirgeş-*“katar halinde dizilmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 369/292); *yüdür-* “yüklemek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 473/378) fiilleri de mevcuttur. Bu sözcükler, Türkmenistan Türk Kültürü'nde kült ve ongun derecesinde önemli bir hayvan olarak kabul edilen devenin, Türklerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatındaki yerini anlatır niteliktedir.

Dede Korkut'ta deve ile ilgili olarak *deve, buğur, buğra, köşek, maya, torum* ve *biserek* sözcükleri kullanılır. *Buğur* ve *buğra* erkek deve; *maya* dişi deve; *torum* ile *köşek* deve yavrusu; *biserek* ise bir cins deve manasındadır (Karakaş 2016: 392). Kan Turalı hikâyesinde, *kara buğra* 'dan bahsedilir. Bu buğra, kara sözcüğünden de anlaşılacağı üzere kâfirlere aittir (Karakaş 2016: 394).

Türkiye Türkçesinin söz varlığı da deveyle ilgili sözler açısından oldukça zengindir. Yazı dilinde ve Anadolu ağzılarında deve için çeşitli adlar kullanılmıştır. Sözcüğü, *arvana* “dişi deve” (DS I 1965: 337b), *botuk* “deve yavrusu” (DS II 1965: 721a), *buğra* “iki hörgüçlü erkek deve” (TS 2011: 404b), *daylak* “dişi deve” (TS 2011: 603a), *dorum* “deve yavrusu” (TS 2011: 706b), *hecin* “çift parmaklılar takımının devegiller familyasından, uzunluğu 3, yüksekliği 2 metre kadar olan, sırtında besin depo etmeye yarayan tek hörgücü bulunan, hızlı yürüyen bir memeli türü” (TS 2011: 1078b), *kayalık* “1. ikiyle yedi yaş arasındaki dişi deve 2. doğurgan damızlık deve 3. iki yaşından küçük doğurmamış deve” (DS VIII 1975: 2696b), *kirinci* “1. üç ile yedi yaş arasında olan erkek deve 2. iki üç yaş arasındaki erkek ya da dişi deve 3. boz renkli dişi deve” (DS VIII 1975: 2878a), *köşek* “bir yaşına kadar olan deve yavrusu” (TS 2011: 1506b), *kükürt* “1. anası tüylü babası boz deve 2. üç yaşını bitirmiş buhur deve” (DS VIII 1975: 3026), *lök* “yedi yaşından büyük erkek boz deve” (TS 2011: 1594a), *maya* “dişi deve” (TS 2011: 1637a), *nacır* “uzun tüylü erkek deveyle boz dişi devenin çiftleşmesinden doğan deve” (DS IX 1977: 3232), *taylak* “at veya deve yavrusu” (TS 2011: 2291a), *tülü* “uzun tüylü, özel güreşlerde yararlanılan erkek deve” (TS 2011: 2398a), *tüye (tüve)* “deve” (DS X 1978: 4016b) gibi adlar, deve türleri ile ilgili terimlerden birkaçıdır.

Devenin, Türk atasözleri ve deyimlerinde de önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. İnsanlar, sosyal yaşamdaki birçok konuyu ve sorunu deve üzerine kurulan bu kalıplaşmış sözlerle ifade etme yolunu tercih etmişlerdir. İçinde deve sözü bulunan *deve gibi* “1. uzun boylu 2. hantal” (TS 2011: 645a), *deve kini* “unutulmayan, dönmeyen büyük kin” (Aksoy 1988b: 715), *devede kulak* “yapılan işin veya yardımın küçüklüğü” (Aksoy 1988b: 715), *deve kuşu gibi (yüke gelince kuş, uçmaya gelince deve)* “birden fazla özelliği olan kişilerin bu özelliklerini işine geldiği gibi yapması” (Aksoy 1988b: 715), *deve yapmak* “birinin parasını, eşyasını kendine mal etmek” (Aksoy 1988b: 716), *deveyi havuduyla yutmak* “herkesin gözü önünde büyük hırsızlık yapmak, yasal olmayan büyük yarar sağlamak” (Aksoy 1988b: 716), *deve olmak* “para ve yiyecek kaybolmak” (TS 2011: 645a) gibi deyimler; *deve bir akçeye, deve bin akçeye* “çok ucuza alınmayan bir şey gerekli olduğunda çok pahalıya alabilir” (TS 2011: 645a), *deve boynuz ararken kulaktan olmuş* “elindeki ile yetinmeyip daha çoğunu isteyen, elindeki de yitirir” (Aksoy 1988a: 238), *deve yerine deve çöker* “değerli bir kimseden boşalan yeri ancak o değerde başka bir kimse doldurabilir” (Aksoy 1988a: 238), *deveden büyük fil var* “hiçbir kimse görevinin büyüklüğü ve yetkisinin genişliği ile övünmemelidir” (Aksoy 1988a: 238), *deveyi yardan uçuran bir tutam ottur* “küçük bir çıkar peşinde koşmak, kimi zaman kişinin yıkımına yol açar” (Aksoy 1988a: 239) gibi atasözleriyle de sıkça karşılaşılmaktadır.

Ahterî-i Kebir'de Geçen Deve Adları

Deve sözcüğü, temelde bir çöl hayvanı olması bakımından Arap kültürünü çağrıştırmaktadır. Kaplan, “*Arapçada devenin renk nüanslarını anlatan yüze yakın kelime varmış. Bunun sebebi, devenin Arapların hayatlarında önemli, hayatı bir yer tutmasıdır. Biz devenin rengi ile ilgili tek bir kelime biliriz: Devetüyü. Bu gösterir ki, biz deve ile haşır neşir olmamış bir milletiz.*” ifadelerini kullanır (Kaplan 2009: 121). Bu ifadelerden Türkçeye göre Arapçanın söz varlığı içinde deveyle ilgili birçok söz olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ancak Arapçanın söz varlığına ilişkin böyle bir çıkarım yapabilmek için deve adları ve deve ile ilgili sözcüklerin kullanımına ait tespitlerin de yapılması gerekir.

Muslihiddin Mustafa Ahterî tarafından hazırlanan *Ahterî-i Kebir* deveyle ilgili söz varlığının akışı üzerine yapılacak çalışmalarda bir başvuru kaynağıdır. Medresedeki öğrencilere Arapça

öğretmek için belli başlı Arapça kaynaklardan faydalanarak 1545 yılında kaleme alınmıştır (Kılıç 1989: 185). Beş asır boyunca Osmanlı Devleti'nin medreselerinde okutulmuştur. Arapçadan Türkçeye sülasi ve rubai kökler dikkate alınmaksızın yazılışlarına göre elif-be sırası ile tertip edilmiştir (Aygen 1981: 29). Bu iki dilli sözlükte, 24497 sözcük bulunmaktadır.

Ahterî-i Kebir, ekonomik hayat açısından güç ve iktidar sahibi olarak kabul edilen devenin kimliğini ortaya koyması yönünden önem taşır. Sözlüğün söz varlığında deve ile ilgili çok sayıda Arapça sözcük ve terimlere yer verilmiştir. Bu sözcüklerden 487 tanesi deve adlarıyla ilgilidir.

Bu adlar cinsiyet kavramı açısından değerlendirildiğinde bazılarının erkeklik, bazılarının dişilik bildirdiği görülür. Sözgelisi, yaşlı dişi deveye *avzem*, yaşlı erkek deveye *ba'ir-i kahr*, siyah dişi deveye *dehma*, siyah erkek deveye *edhem*, iri dişi deveye *dirfeset*, iri erkek deveye *şerâviz* adı verilmiştir. *Ebu eyyûb eyheman*, *sibhal*, *varak* gibi bazı adlarda ise cinsiyet ayrımı yapılmamış; bunlar genel türün adı olarak kabul edilmiştir.

Devenin yavrusu için *gâmic*, *kab'aser*, *kırmil*, *sakbet* gibi farklı adlar kullanıldığı görülür. Bununla birlikte fiziksel özellikleri, genç ya da yaşlı oluşu, hamilelik, süt verme ve sağılma durumu, yürüyüş biçimi vb. bakımlardan da develer adlandırılmıştır. Sözgelisi, yaşı büyük deveye *andel*, küçürek genç deveye *fers*; besili deveye *uzâzî*, ilikli, besili semiz dişi deveye *munkiyet*; zayıf dişi deveye *nazvet*, zayıf, ince dişi deveye *zâmiret*, ağır yürüyüslü deveye *handelis*, hızlı yürüyen deveye *nevâ'ic*, tez yürüyüslü dişi deveye de *şûşât* denmiştir.

Ahterî-i Kebir'de tespit edilen deve adlarının sınıflandırılması birkaç kalemde şu şekilde verilebilir:

Genel Türe Göre Deve Adları

Buht “Arabiyle Acemiden doğmuş deve” (AK 106), *ebu eyyûb* “deve” (AK 179), *eyheman* “deve” (AK 198), *himm* “deve” (AK 360), *kâr* “deve” (AK 468), *ne'am* “dört ayaklı hayvangillerden olan deve” (AK 735), *serb* “deve” (AK 873), *sibhal* “deve” (AK 884), *varak* “deve” (AK 1066).

Erkek ve Dişi Deve Adları

Reslet “yumuşak yürüyüslü dişi ve erkek deve” (AK 805), *salahdâ* “kuvvetli erkek ve dişi deve” (AK 840), *terbûb* “işe alışmamış erkek ve dişi deve” (AK 1003), *zahîret* “güçlü erkek ve dişi deve” (AK 1115).

Dişi Deve Adları

Acnâ “semiz dişi deve” (AK 30), *adin* “merada mukim olan dişi deve” (AK 32), *afernât* “güçlü dişi deve” (AK 33), *aklâ'* “ayağı eğri ve dolaşık dişi deve” (AK 38), *alûk* “sütü olmayan dişi deve” (AK 46), *anteris* “kuvvetli dişi deve” (AK 52), *asemseme* “kuvvetli büyük dişi deve” (AK 60), *avhec* “uzun boyunlu dişi deve” (AK 69), *avzem* “yaşlı dişi deve” (AK 70), *azûz* “meme delikleri dar olan deve” (AK 77), *bekre* “genç erkek deve dişisi” (AK 90), *belas* “büyük karınlı dişi deve” (AK 91), *bess* “çobanı tarafından sağılırken ses çıkartan dişi deve” (AK 97), *besûs* “birtakım seslerle sütünü veren dişi deve” (AK 97), *bircîs* “bol sütlü deve” (AK, 104), *birîs* “bol sütlü dişi deve” (AK, 104), *buhtiye* “Arabiyle Acemiden doğmuş dişi deve” (AK 106), *buhtiyet* “melez dişi develer” (AK 106), *cel'abet* “kuvvetli dişi deve” (AK 121), *celed* “sütü ve evladı olmayan dişi deve” (AK 122), *cemrâ* “kuvvetli dişi deve” (AK 124), *cülâlet*

“büyük dişi deve” (AK 139), *decûcât* “ayakları kısa olan dişi deve” (AK 149), *dehma* “siyah dişi deve” (AK 173), *dekâ* “hörgücü arkada olan dişi deve” (AK 155), *derdâ* “yaşlı dişi deve” (AK 160), *dilâs* “hızlı dişi deve” (AK 168), *dirfeset* “iri dişi deve” (AK 169), *gamûs* “karnında yavrusu olup karnı belirmemiş dişi deve” (AK 245), *gamûz* “içinden kan giden dişi deve” (AK 245), *guzr / gazâret* “sütü çok olan deve” (AK, 266), *harf* “ince dişi deve” (AK 296), *helvâ / helvâ'at* “hızlı dişi deve” (AK 332), *hevcâ'* “yürüyen dişi deve” (AK 339), *heymâ* “susuz dişi deve” (AK 362), *hikkat* “dört yaşına girmiş dişi deve” (AK 346), *huls/hales* “büyük güçlü dişi deve” (AK 348), *hıyâl* “hamile olmayan dişi deve” (AK, 354), *hulûc* “sütünün azalmaması için yavrusundan ayrılmayan dişi deve” (AK 368), *huncûr* “sütlü deve” (AK 370), *hurc* “uzun dişi deve” (AK 371), *hurcûc* “uzun ince dişi deve” (AK 371), *ibil* “dişi deve” (AK 406), *ibnet mehâz* “bir yılını tamamlamış dişi deve” (AK 587), *kahret* “yaşlı dişi deve” (AK 460), *karûn* “sütle mihlebini cemedan dişi deve” (AK 473), *kasîdet* “besili dişi deve” (AK 477), *kehât* “büyük semiz dişi deve” (AK 497), *keşûf* “erkek deveyi cima ettiren hamile dişi deve” (AK 508), *kevmâ'* “büyük hörgüçlü dişi deve” (AK 510), *kırvâh* “uzun dişi deve” (AK 518), *ma'cemet* “dişi deve” (AK 584), *masket* “güçlü dişi deve” (AK 598), *mery* “sütü olan dişi deve” (AK 628), *mu'târ* “kıymetli dişi deve” (AK 651), *munkiyet* “ilikli, besili semiz dişi deve” (AK 763), *nâciye* “hızlı dişi deve” (AK 717), *nâkat* “dişi deve” (AK 723), *nasbâ* “göğsü yüksek dişi deve” (AK 727), *nazvet* “zayıf dişi deve” (AK 764), *ne'b* “yaşlı dişi deve” (AK 735), *nivâ'* “şişman dişi develer” (AK 767), *nufûh* “sütü sağılmadan akan dişi deve” (AK 768), *râgıyet* “dişi deve” (AK 784), *rahûm* “rahminde ağrı olan dişi deve” (AK 787), *reccâ'* “hörgücü büyük dişi deve” (AK 795), *sâhimet* “arık dişi deve” (AK 835), *seclâ'* “emciği uzun dişi deve” (AK 858), *semâmet* “hızlı yürüyen dişi deve” (AK, 868), *semmilet* “yürekli dişi deve” (AK 870), *sinâd* “kuvvetli dişi deve” (AK 889), *sürdâh* “etli dişi deve” (AK 906), *şâ'ilet* “sütü çekilen dişi deve” (AK 911), *şatût* “büyük hörgüçlü dişi deve” (AK 914), *şehas* “sütü gelmeyen dişi deve” (AK 920), *şesûs* “sütü az olan dişi deve” (AK 928), *şûşât* “tez yürüyüşlü dişi deve” (AK 939), *şükârî* “sütlü dişi deve” (AK 941), *ucâcet* “çokluk dişi deve” (AK 1035), *ulcûn* “berk, kuvvetli dişi deve” (AK 1040), *urâ'ır* “semiz, etli dişi deve” (AK 1043), *vecnâ'* “kuvvetli dişi deve” (AK 1075), *vecyâ'* “ayağında bir hastalık olan dişi deve” (AK 1076), *vekûf* “sütü kesilmeyen dişi deve” (AK 1083), *vesût* “sağdıkları süt kabını dolduran dişi deve” (AK 1090), *ya'melet* “soyulu dişi deve” (AK 1102), *zacûc* “sağarken inleyen dişi deve” (AK 1111), *zacûr* “bağırkan dişi deve” (AK 1111), *zafûf* “sütü çok olan dişi deve” (AK 1113), *zahûl* “sütü az olan dişi deve” (AK 1115), *zam'ac* “iri dişi deve” (AK 1118), *zâmiret* “zayıf, ince dişi deve” (AK 1119), *zamzer* “sütü az olan dişi deve” (AK 1120), *zârib* “sağılırken, sağan kimseyi darp eden dişi deve” (AK 1122), *zerzem* “sütü az olan dişi deve” (AK 1137).

Erkek Deve Adları

Afernâ “muhkem kuvvetli erkek deve” (AK 33), *a'kal* “ayağı eğri ve dolaşık erkek deve” (AK 38), *a'kar* “dişleri kırılmış erkek deve” (AK 39), *asemsem* “kuvvetli büyük erkek deve” (AK 60), *ba'îr-i kahr* “yaşlı erkek deve” (AK 460), *cemal* “erkek deve” (AK 124), *edhem* “siyah erkek deve” (AK182), *edmâ* “siyah erkek deve” (AK 1051), *fenîn* “erkek deve” (AK 217), *hikk* “dört yaşına girmiş erkek deve” (AK 346), *ibn mehâz* “bir yılını tamamlamış erkek deve” (AK 587), *karî'* “erkek deve” (AK 471), *karm* “dişi develeri aşı için bırakılmış yük yüklenmeyen erkek deve” (AK 536), *masakk* “güçlü erkek deve” (AK 598), *şerâviz* “iri erkek deve” (AK 937).

Yavru Deve Adları

Gâmic “anasının memesine süt emmek için vuran deve yavrusu” (AK 244), *huvâr* “anasından ayrılmayan deve yavrusu” (AK 376), *kab'aser* “beyaz deve yavrusu” (AK 452), *kırmil* “esrik devenin yavrusu” (AK 518), *sakbet* “deve yavrusunun erkeği ve dişisi” (AK 838).

Yaşına Göre Deve Adları

Bâzil “azı dişini yarmış sekiz veya dokuz yaşında olan deve; erkek olsun, dişi olsun dişi çıkan deve” (AK 86, 112), *bintü lebûn* “üç yaşına girmiş deve ki o hinde anası birin daha doğurup sütlü olur” (AK 103), *bintü mehaz* “iki yaşına girmiş deve ki hamile kızı demek olur o hinde olur” (AK 103), *ceza'* “beş yaşına girmiş deve” (AK 131), *ceze'at* “beş yaşına girmiş deve” (AK 131), *hukk* “dört yaşına girmiş erkek deve” (AK 346), *hukkat* “dört yaşına girmiş dişi deve” (AK 346), *muhlif* “on yaşına girmiş deve” (AK 672), *senî* “beş yaşında olan deve” (AK 872).

Genç Deve Adları

Efil “genç küçürek deve” (AK 182), *ferş* “küçürek genç deve” (AK 221), *kalûs* “genç deve” (AK 463).

Yaşlı Deve Adları

Acâsâ “iri ve yaşlı deve” (AK 28), *andel* “yaşı büyük deve” (AK 50), *avzem* “yaşlı dişi deve” (AK 70), *ba'îr-i kahr* “yaşlı erkek deve” (AK 460), *ca'ma* “yaşlı deve” (AK 115), *delkâ* “ihtiyarlıktan dişleri dökülmüş deve” (AK 157), *delûk* “dişleri kütülmüş yaşlı deve” (AK 157), *derdâ* “yaşlı dişi deve” (AK 160), *dirdem* “ağzında dişleri kütülmüş yaşlı deve” (AK 169), *hevzeb* “yaşlı deve” (AK 340), *huff* “yaşlı olan deve” (AK 365), *kahr* “yaşlı deve” (AK 460), *kahret* “yaşlı dişi deve” (AK 460), *kezûm* “üst dudağı daha uzun olan yaşlı deve” (AK 513), *mâcc* “ağzından su akan yaşlı deve” (AK 584), *ne'b* “yaşlı dişi deve” (AK 735), *silb* “dişleri ve kuyruğu dökülmüş yaşlı deve” (AK 887).

Renklerine Göre Deve Adları

Ahseb “tüyünün rengi bozuk olan kızıl deve” (AK 37), *ahva* “rengi yeşil siyah ve sarıyla karışık deve” (AK 38), *a'nes* “ak deve” (AK 50), *asheb* “tüylerinin üstü kızıl içi ak deve” (AK 60), *avhak* “büyük kara deve” (AK 69), *decûci* “siyah deve” (AK 171), *edhem* “siyah erkek deve” (AK 182), *edmâ* “siyah erkek deve” (AK 1051), *eşkar* “kızıl deve” (AK 939), *hadârî* “siyah olan deve” (AK 273), *hicân* “ak ve iyi deve” (AK 357), *hudret* “boz renkli deve (deveye yeşil demeleri)” (AK 365), *kab'aser* “beyaz deve yavrusu” (AK 452), *sahâbî* “tüylerinin üstü kızıl altı ak deve” (AK 60), *üdmec* “aşırı beyaz deve” (AK 1051), *yeleb* “ak deve” (AK 1104).

Fizikî Özelliklerine Göre Deve Adları

Acennes “büyük karınlı deve” (AK 28), *akal* “ayağı eğri ve dolaşık deve” (AK 38), *aklâ'* “ayağı eğri ve dolaşık dişi deve” (AK 38), *akdet* “besili deve” (AK 39), *aksat* “ön ayaklarının sinirlerinde kuruluk ve sertlik olan deve” (AK 43), *âlic* “iki hörgüçlü deve” (AK 45), *ameysel* “karınlı büyük deve” (AK 47), *asânîn* “çenesinin altında uzun kılları olan deve” (AK 1046), *asûf* “hızlı deve” (AK 62), *aşvenc* “yoğun karınlı büyük deve” (AK 63), *avcâ'* “arık deve” (AK 69), *avhak* “büyük kara deve” (AK 69), *aysûm* “büyük deve” (AK 73), *a'yat* “uzun boyunlu deve” (AK 73), *ayzemûz* “büyük yoğunlu etli deve” (AK 73), *azbâ* “kulakları yarık deve” (AK 74), *bahîret* “kulağı kesik deve” (AK 81), *bakîr* “yavrusundan dolayı karnı yarılmış deve” (AK 83), *bilv* “arık deve” (AK 102), *cahşem* “karnı muhtelif deve” (AK 114), *celenfe'at* “karınlı

büyük deve” (AK 122), *cerdahul* “büyük gövdeli deve” (AK 126), *cesr* “büyük deve” (AK 128), *cesre* “büyük develer” (AK 128), *cilvâh* “geniş ve dolgun olan deve” (AK 135), *cülâlet* “büyük dişi deve” (AK 139), *cürâhim* “iri gövdeli deve” (AK 142), *cürşu* “büyük karınlı deve” (AK 143), *cüsâcis* “büyük deve” (AK 143), *deha'ic* “iki hörgüçlü deve” (AK 153), *dehdâh* “küçürek deve” (AK 154), *dekkâ* “hörgücü incelip sırtıyla bir olmuş deve” (AK 156), *delkâ* “ihtiyarlıktan dişleri dökülmüş deve” (AK 157), *devseret* “büyük semiz deve” (AK 164), *direfis / dirfâs* “büyük iri deve” (AK 169), *dirfeset* “iri dişi deve” (AK 169), *dirvâs* “büyük deve” (AK 169), *duhûk* “rahmi çıkan deve” (AK 172), *dümâsir* “etli büyük deve” (AK 174), *e'arr* “hörgücü küçürek veya hörgücü olmayan deve” (AK 177), *ecebb* “hörgücü kesik deve” (AK 180), *elhâ* “bir dizi diğerinden büyük olan deve” (AK 185), *erkeb* “bir dizi diğerinden büyük olan deve” (AK 191), *evtaf* “kirpik ve kulak kılları kısa olan yük devesi” (AK 1092), *fahûr* “memesi büyük deve” (AK 203), *fâlic* “iki hörgüçlü gövdeli deve” (AK 205), *fâsic* “yükli olmayan semiz deve” (AK 207), *fenik* “besili, semiz deve” (AK 205), *fe'ret* “güzel kokan deve” (AK 219), *gamûs* “karnında yavrusu olup karnı belirmemiş deve” (AK 245), *gavc* “göğsü geniş olan deve” (AK 252), *haberkas* “küçürek deve” (AK 268), *habît* “ince deve” (AK 269), *harbasîsat* “zayıf deve” (AK 295), *harec* “ince deve” (AK 296), *harîset* “arık deve” (AK 298), *hasûr* “ihlîli dar olan deve” (AK 305), *haşv* “küçük deve” (AK 308), *hazb* “memesi şişen deve” (AK 321), *hedîl* “dudağını sarkıtmış deve” (AK 328), *hıdbâr* “zayıflığından eti arkasına geçmiş deve” (AK 345), *hulbid* “küçürek deve” (AK 347), *hibell* “iri deve” (AK 357), *iltûs* “yorga deve” (AK 393), *islib* “dişleri ve kuyruğunun kılı dökülmüş koca deve” (AK 437), *kar'ûş* “iki hörgüçlü deve” (AK 473), *karvâ* “uzun hörgüçlü deve” (AK 474), *kastâ* “ayak sinirleri kurumuş olan deve” (AK 479), *kâtır* “idrarı sürekli damlayan deve” (AK 484), *kasvâ* “kulağından biraz kesik deve” (AK 479), *kaydahır* “büyük gövdeli deve” (AK 487), *kayserî* “büyük deve” (AK 488), *kaza* “küçük develer” (AK 490), *kehât* “büyük semiz dişi deve” (AK 497), *kemişet* “küçük emcikli deve” (AK 500), *kn'âs* “büyük deve” (AK 515), *kidnet* “büyük hörgüçlü deve” (AK 523), *kuzamil* “büyük yoğun deve” (AK 541), *lahîb* “kalîlü'l-lahm olan deve” (AK 552), *lahvâ* “iki dizinden biri daha büyük olan deve” (AK 553), *lekâlik* “büyük deve” (AK 565), *magrûz* “yularla bağlı deve” (AK 586), *mahkâd* “hörgücü büyük deve” (AK 459), *maksuvv* “kulak ucu kesilmiş deve” (AK 594), *melmelet* “tombul görünen besili deve” (AK 618), *mevvâret* “elleri, ayakları çabuk deve” (AK 640), *müdf'e't* “yünü ve yağı çok olan deve” (AK 687), *müvâhhaf* “zayıf yük devesi” (AK 1059), *nâka-i ve'iyet* “büyük karınlı deve” (AK 1081), *nakbâ* “tabanı aşınmış deve” (AK 723), *nehl* “semiz etli deve” (AK 746), *neyy* “semiz olan deve” (AK 761), *nikz* “zayıf deve” (AK 763), *nekab* “tabanı ziyade aşınmış deve” (AK 747), *recâc* “zayıf olan deve” (AK 795), *rüzâm* “zayıflığından kalkmaya kadir olmayan deve” (AK 824), *sâhet* “ince arık deve” (AK 834), *sandal* “büyük başlı deve” (AK 844), *satim* “iri deve” (AK 849), *senim* “büyük deve” (AK 872), *seret* “idrâr yeri ve meme deliği geniş deve” (AK 874), *serevmat* “uzun deve” (AK 874), *şatûtî* “büyük hörgüçlü deve” (AK 914), *şemerdel* “uzun boylu seri deve” (AK 923), *şî'şâ* “uzun boylu deve” (AK 933), *şütûr* “iki emciği de kurumuş deve” (AK 942), *usevsec* “karınlı büyük deve” (AK 1045), *usnûn* “çenesinin altında uzun kıllar olan deve” (AK 1046), *uzâzî* “besili deve” (AK 1050), *üründüset* “güçlü ve boynu uzun deve” (AK 1044), *vegab* “gövdeli, büyük deve” (AK 1078), *zimzim* “büyük gövdeli deve” (AK 1146), *zu'kûk* “semiz deve” (AK 1149).

Kuvvetlilik Derecesine Göre Deve Adları

Âc “gayretli ve dinç deve” (AK 28), *acemcemet* “kuvvetli muhkem deve” (AK 28), *aclezet* “güçlü kuvvetli deve” (AK 29), *afernat* “kuvvetli dişi deve” (AK 33), *afka* “yavuz, güçlü deve” (AK 34), *alendât* “kuvvetli katı deve” (AK 44), *ans* “berk kuvvetli deve” (AK 51), *anteris* “kuvvetli dişi deve” (AK 52), *arekrek* “kuvvetli büyük deve” (AK 54), *ârîzet* “güçlü deve” (AK 55), *asemsem* “kuvvetli büyük erkek deve” (AK 60), *asemseme* “kuvvetli büyük dişi deve” (AK 60), *asûsa* “güçlü kuvvetli deve” (AK 63), *aşvez* “kuvvetli deve” (AK 65), *cel'abet* “kuvvetli dişi deve” (AK 121), *celalet* “iri ve güçlü deve” (AK 122), *cels* “kuvvetli deve” (AK 123), *cülzâ* “galiz deve” (AK 140), *cemrâ* “kuvvetli dişi deve” (AK 124), *da'bel* “güçlü deve” (AK 145), *dâl'is* “büyük kuvvetli deve” (AK 149), *demaşk* “çabuk ve güçlü deve” (AK 157), *emûn* “kuvvetli muhkem deve” (AK 187), *fehîrat* “güçlü kuvvetli deve” (AK 213), *hils/hales* “büyük güçlü dişi deve” (AK 348), *irmis* “kuvvetli muhkem deve” (AK 395), *itrîs* “kuvvetli ve muhkem deve” (AK 401), *îscûr* “kuvvetli deve” (AK 436), *masakk* “güçlü erkek deve” (AK 598), *masket* “güçlü dişi deve” (AK 598), *muzabberet* “kuvvetli yaratılışlı deve” (AK 1110), *müblendî* “kuvvetli berk deve” (AK 684), *müşbel* “yavrusu yanında yürüyen ve güçlü olan deve” (AK 706), *ruhlet* “kuvvetli deve” (AK 817), *salahdâ* “kuvvetli erkek ve dişi deve” (AK 840), *selfa'* “berk, muhkem deve” (AK 866), *sinâd* “kuvvetli dişi deve” (AK 889), *sintâh* “büyük karınlı, kuvvetli deve” (AK 890), *sursûr* “büyük, kuvvetli deve” (AK 899), *uklûm* “kuvvetli deve” (AK 1039), *ulcûn* “berk, kuvvetli dişi deve” (AK 1040) *ulkûm* “kuvvetli, muhkem deve” (AK 1040), *ücüd* “kuvvetli deve” (AK 1051), *üründüset* “güçlü ve boynu uzun deve” (AK 1044), *vecnâ'* “kuvvetli dişi deve” (AK 1075), *zahîr* “kuvvetli deve” (AK 1115), *zahîret* “güçlü erkek ve dişi deve” (AK 1115), *zifîr* “kuvvetli deve” (AK 1144), *zûbân* “güçlü büyük deve” (AK 1148).

Sağım Derecelerine ve Verdikleri Süt Miktarlarına Göre Deve Adları

Asûb “bağlanmadıkça sütü sağılmayan deve” (AK 62), *atûm* “yatsı vaktinden önce sütünü vermeyen deve” (AK 68), *behâ* “sağıcısına uyumlu deve” (AK 88), *besûs* “birtakım seslerle sütünü veren dişi deve” (AK 97), *bircîs* “bol sütlü deve” (AK 104), *birîs* “bol sütlü deve” (AK 104), *celed* “sütü ve evladı olmayan dişi deve” (AK 122), *cemâd* “sütü olmayan deve” (AK 124), *celed* “sütü ve evladı olmayan dişi deve” (AK 122), *hîs'abet* “sütü çok olan deve” (AK 352), *maşûket* “sağım için terk edilmiş deve” (AK 374), *mekûd* “sütü az veya bol olan deve” (AK 613), *menûh* “sütü diğer develerden sonra çekilen deve” (AK 623), *mery* “sütü olan dişi deve” (AK 628), *mesûr* “sütü ağır ve yavaş çıkan deve” (AK 634), *minhat* “sütünü sağıp faydalandıktan sonra sahibine verilen deve” (AK 657), *menûh* “sütü diğer develerden sonra çekilen deve” (AK 623), *nahûr* “parmağını burnuna sokmadıkça süt vermeyen deve” (AK 721), *na'ûs* “sütü çok olan deve” (AK 731), *rekûd* “sürekli sütü olan deve” (AK 822), *rühşûş* “sütlü deve” (AK 822), *safîyy* “sütü iyi olan deve” (AK 832), *salahbî* “muhkem deve” (AK 840), *sekab* “sütü çok olan deve” (AK 863), *şesûs* “sütü az olan dişi deve” (AK 928), *veşûl* “sütü çok olan deve” (AK 1100).

Yürüyüş Biçimleri ve Hızlarına Göre Deve Adları

Ansel “yürigen deve” (AK 51), *anûd* “düzgün yürümeyen inatçı deve” (AK 52), *ayhel* “yürigen berk deve” (AK 71), *ayhem* “yürigen deve” (AK 71), *ayrânet* “ziyade yügrük deve” (AK 73), *cemmâz* “yügrük deve” (AK 124), *handelis* “ağır yürüyüşlü deve” (AK 292), *hevcel* “yürigen deve” (AK 339), *na'abet* “çabuk yürüyen deve” (AK 715), *necat* “yürigen deve” (AK 738), *nevâ'ic* “hızlı yürüyen deve”, (AK 722), *rakîsat* “hızlı develer” (AK 789), *reslet* “yumuşak

yürüyüşlü dişi ve erkek deve" (AK 805), *rezy* "yürümeye mecali olmayan deve" (AK 812), *sarsarâni* "Bahtî ile Arap arasında bir asıl deve ve babası hızlı yürüyüşlü deve" (AK 847), *sefr* "eğri yürüyen deve" (AK 860), *sehvet* "kâhil yürüyüşlü deve" (AK 862), *selûb* "yavrusunun zamanı gelmeden düşüren deve" (AK 868), *semâmet* "hızlı yürüyen dişi deve" (AK, 868), *semmilet* "yügrük dişi deve" (AK 870), *süfâl* "eğri yürüyen deve" (AK 901), *süruh* "hızlı deve" (AK 907), *şemcâ* "hızlı deve" (AK 923), *şemîzer* "yürigen deve" (AK 923), *şûşât* "tez yürüyüşlü dişi deve" (AK 939), *zâhifet* "yorulup ayağına çekerek yürüyen deve" (AK 1144), *zahûf* "ayağını sürüyerek yürüyen zayıf deve" (AK 1116), *zefeyân* "süratli deve" (AK 1152), *zenyân* "çabuk deve" (AK 1135), *zerûf* "hızlı deve" (AK 1137).

Doğurganlık Özelliğine Göre Deve Adları

Asîret "hamile olan deve" (AK 61), *aşrâ* "on aylık yüklü deve" (AK 63), *atelet* "doğurmamış deve" (AK 66), *âyıt* "kısır deve" (AK 71), *gamûz* "içinden kan giden dişi deve" (AK 245), *halifâ* "yüklü deve" (AK 284), *hıyâl* "hamile olmayan dişi deve" (AK, 354), *keşûf* "erkek deveyi cima ettiren hamile dişi deve" (AK 508), *mahâz* "hamile develer" (AK 587), *matba'at* "hamile deve" (AK 943), *netûc* "doğumu yaklaşmış deve" (AK 777).

Hastalık ve Rahatsızlıklarına Göre Deve Adları

Asîd "başında zahmet olup boynunu döndüremeyen deve" (AK 61), *lehîd* "getirdiği yük ağır olduğundan yanı basıp zahmet veren deve" (AK 564), *mehrûr* "zahmeti olan deve" (AK 381), *mugûdd* "beze veya salgını olan deve" (AK 611), *rahûm* "rahminde ağrı olan dişi deve" (AK 787), *vecyâ* "ayağında bir hastalık olan dişi deve" (AK 1076).

Huylarına Göre Deve Adları

Behâ "sağıcısına uyumlu deve" (AK 88), *bess* "çobanı tarafından sağılırken ses çıkartan dişi deve" (AK 97), *hüzâhiz* "bağırğan deve" (AK 382), *mehâs* "sert huylu deve" (AK 612), *mes'ûret* "deli deve" (AK 887), *mûsekat* "huyu güzel deve" (AK 1089), *mütelâhuket* "sert huylu deve" (AK 708), *nâfih* "bıkılmış usanmış deve" (AK 743), *nakî'at* "nehb ve garet ettikleri hayvanlardan boğazladıkları deve" (AK 724), *nasıyyet* "hayırlı olan deve" (AK 728), *necer* "su içmekten doymayan deve" (AK 738), *nesûf* "ağzının ön tarafıyla yiyen deve" (AK 751), *nesûc* "ağzının ön tarafıyla yiyen deve" (AK 754), *nızv* "yolculukların yorduğu develer" (AK 764), *nükka* "zaafından avazı çıkmayan deve" (AK 775), *nüzû* "su çeken deve" (AK 778), *râhilet* "yük getiren deve" (AK 786), *rakûb* "izdihâmlıktan suya yakın olmayan deve" (AK 789), *re'üm* "yanından geçenin kaftanını yalayan deve" (AK 808), *rü'âvî* "halk yöresinde güdülen deve" (AK 820), *rühûl* "binecek deve" (AK 822), *resûm* "sinirinden yerde eser eyleyen deve" (AK 807), *sahmem* "yaramaz huylu deve" (AK 836), *şemîret* "çabuk olan deve" (AK 923), *şimlâlet* "hafif ve çevik deve" (AK 936), *uyûf* "suyu koktuğu için içmeyen deve" (AK 1049), *zarûs* "süt sağıcısını ısırarak fena huylu deve" (AK 1155), *zebun* "süt sağıcısına tekme vuran deve" (AK 1127),

Devenin Özne Olarak Yapılan Eyleme Maruz Kaldığı Fiillere Göre Deve Adları

Âlic "alcan otunu yiyen deve" (AK 45), *asavid* "birbirine binerek gelen develer" (AK 63), *ba'ir-i âmik* "ağaç yiyen deve" (AK 393), *berk* "çökegen deve" (AK 95), *bıst* "yavrusu yanarken bile ona sarılan deve" (AK 102), *dâcin* "evi öğrenmiş deve" (AK 145), *debûb* "semizliğinden yürüyemeyen deve" (AK 152), *degas* "çok yemekten imtila olan deve" (AK 152), *erek* "misvak ağacını çok yediğinden karnı incinen deve" (AK 190), *fâşiyet* "meraya salınıp yayılmış deve"

(AK 209), *feşc* “ayağını ayırıp işeyen deve” (AK 223), *gâziyet* “seksek ağacı yiyen deve” (AK 256), *habcâ /habic* “çok yemekten karnı şişen develer” (AK 268), *habta aşvâ* “gözü az gören bu nedenle ayağını yere vuran deve” (AK 270), *hamûlet* “yük çeken deve” (AK 290), *haşir* “yorgun deve” (AK 303), *hatl* “yorgun deve” (AK 310), *hâyic* “âşık ve mest olmuş deve” (AK 317), *hebûl* “yavrusu kalmayan deve” (AK 326), *hîmân* “susuz olan develer” (AK 359), *hiyâm* “susuz develer” (AK 362), *humûl* “mahfe (sepet) getiren deve” (AK 370), *huşûf / haşûf* “gece ile yola giden deve” (AK 374), *ihdâc* “eksik yavru doğuran deve” (AK 386), *ıyâr* “azık getiren deve” (AK 402), *ictirâz* “geviş getiren deve” (AK 409), *îr* “yemek getiren deve” (AK 431), *kasûs* “yalnız otlayan deve” (AK 479), *ka'ûd* “binmeye kabil olan deve” (AK 484), *kazurat* “sürüye karışmayan deve” (AK 492), *mıklât* “bir kez doğuran deve” (AK 648), *müftâc* “idrarını yapmak için ayaklarını ayıran deve” (AK 688), *sa'an* “suya yakın yerde yatan develer” (AK 825), *sâhimât* “yolculuktan etkilenip değişmiş develer” (AK 862), *sânîyet* “su çeken deve” (AK 844), *sa'sa'* “perakende dağılmış develer” (AK 848), *şenûn* “temiz olan deve” (AK 925), *tark* “yağmur suyu içinde bevl eden deve” (AK 964), *vâfid* “sairlerden sebkât eden deve” (AK 1058), *zabâzib* “açlıktan karnı öten deve” (AK 1110), *zeri'at* “avcının arkasında gizlenen deve” (AK 1136).

Devenin Nesne Olarak Yapılan Eyleme Maruz Kaldığı Fiillere Göre Deve Adları

Abîtat “kesilmiş deve” (AK 27), *ârız* “boğazladıkları deve” (AK 54), *bedenet* “kurban için boğazladıkları deve” (AK 86), *cârret* “elle yularını çekip yününü işledikleri deve” (AK 116), *cezûr* “boğazlanacak deve” (AK 132), *derriyyet* “adamın gizlenip yabani hayvana hamle yapacağı deve” (AK 161), *ders* “binilmemiş deve” (AK 161), *hafaz* “mallarını yüklettikleri deve” (AK 276), *hemel* “çobanı olmayan deve” (AK 332), *katûbet* “arkasında semeri olan deve” (AK 484), *kasîset* “devecilerin esvaplarını yüklettikleri deve” (AK 477), *latîmet* “güzel koku taşıyan deve” (AK 557), *mahzûm* “burnunun halkasıyla tutulan deve” (AK 591), *medmûm* “yağla dolu olan deve” (AK 609), *mehnû'et* “katran sürülmüş deve” (AK 360), *mek'ûm* “ağzı bağlı deve” (AK 614), *melhûz* “çenesi damgalanmış yük devesi” (AK 575), *menhus* “devenin kuyruğunda ve göğsünde uyuz olan deveye derler” (AK 720), *mu'abbed* “katran sürülmüş deve” (AK 405), *müsevvem* “otlamağa salıverilen deve” (AK 703), *müzennem* “kulağından kesilip asılan deve” (AK 713), *rühûl* “binecek deve” (AK 822), *sîn* “kirli deve yükü” (AK 889), *südâ'* “başıboş bırakılmış develer” (AK 901), *tilk* “dilediği yerde otlamak üzere salıverilmiş deve” (AK 957), *usbûr* “iyi üyürtlenmiş deve” (AK 1045), *uzhûl* “yük vurulmayan deve” (AK 1049), *zahr* “binip bir yere gidilen deve” (AK 1116), *za'ûn* “üzerine yük vurulup işletilen deve” (AK 1123).

Kıymet Derecesine Göre Deve Adları

Hurret “iyi ve kıymetli deve” (AK 371), *meğas* “kıymetli deve” (AK 611), *mî'târ* “kıymetli dişi deve” (AK 651).

Çokluk Derecesine Göre Deve Adları

Akîset “çokluk deve” (AK 41), *asavid* “birbirine binerek gelen develer” (AK 63), *buhtîyyet* “melez dişi develer” (AK 106), *cülmüd / celmed* “çokça deve” (AK 140), *gazbâ* “yüz adet deve” (AK 256), *hutr* “iki yüz deve” (AK 354), *hîmân* “susuz olan develer” (AK 359), *hiyâm* “susuz develer” (AK 362), *kevm* “belli bir yere cem olmuş bir miktar deve” (AK 510), *medfe'et* “çokluk deve” (AK 608), *rakîsat* “hızlı develer” (AK 789), *sa'an* “suya yakın yerde yatan develer” (AK 825), *sâhimât* “yolculuktan etkilenip değişmiş develer” (AK 862), *sa'sa'*

“perakende dağılmış develer” (AK 848), *tahûn* “çokluk deve” (AK 954), *taktir* “deve katarları” (AK 957), *ucâcet* “çokluk dişi deve” (AK 1035), *zevd* “üçten ona kadar deve” (AK 1138).

SONUÇ

XVI. yüzyıl ve sonrası Osmanlı coğrafyasında deve, sadece ticari hayatı değil siyasi hayat ile askerî gücü de etkilemiştir. Devletin sınırları içerisinde yaşayan Arap asıllı halkın idaresindeki hassasiyet, Arapların sosyo-kültürel hayatını bilen devlet adamlarının yetiştirilmesini öngörmüştür. Bu durum, Arapça öğretiminde kullanılan Arapça-Türkçe sözlüklerin söz varlığını da belirlemiştir. Arapça öğretiminde asırlar boyunca kullanılan *Ahterî-i Kebîr*'in deveyle ilgili pek çok sayıda sözcüklere yer vermesinin bir nedeni bu duruma bağlanabilir.

Ahterî-i Kebîr'in söz varlığı üzerinde yapılan çalışma sonucunda elde edilen veriler şu şekildedir:

1. Deve adlarıyla ilgili 487 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler, Arapların deveyi algılayış biçimleri ile kültürü hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Sözcüklerin sayısal değerleri, alfabetik sıraya göre şöyledir:

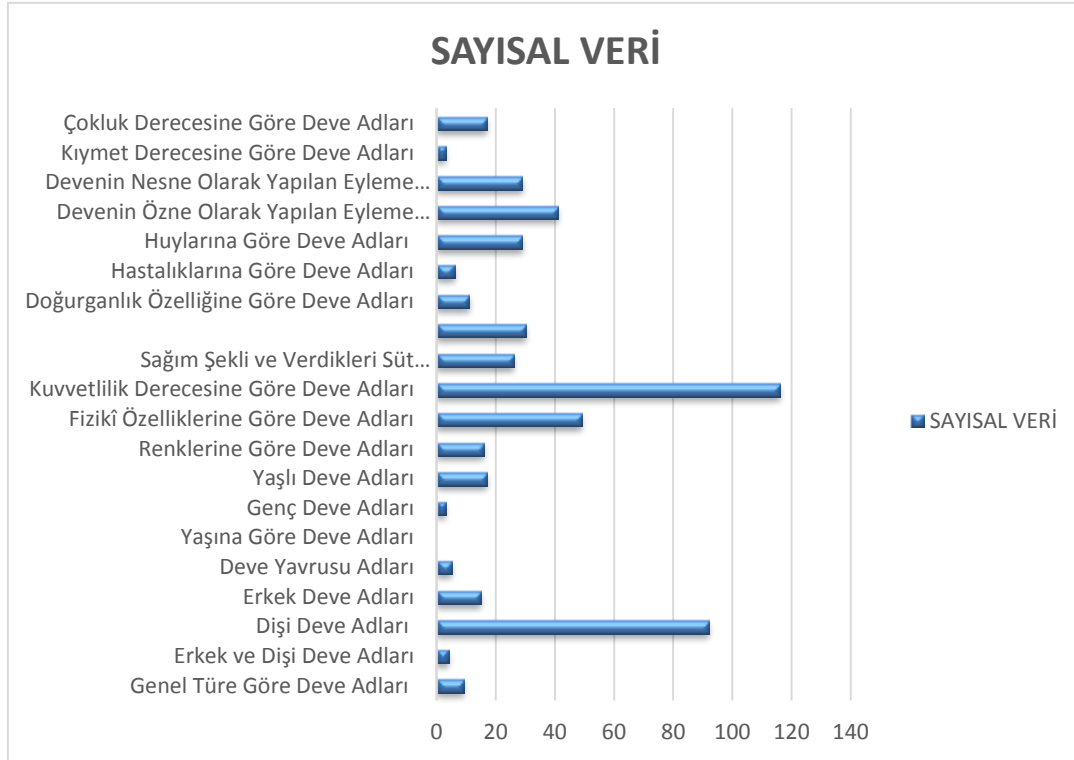
A: 64, B: 23, C: 25, D: 27, E: 13, F: 10, G: 7, H: 52, I: 5, İ: 8, K: 34, L: 9, M: 51, N: 30, R: 17, S: 38, Ş: 18, T: 5, U: 11, Ü: 3, V: 8, Y: 2, Z: 27.

2. Deve adları; genel tür, cinsiyet, yaş, huy, renk, yürüyüş biçimi, kuvvetlilik derecesi ve diğer fizikî özellikler açısından sınıflandırılmıştır. Bu tasnifin sonucunda elde edilen sayısal veriler, aşağıdaki tabloda verilmiştir:

DEVE ADLARININ TASNİFİ	SAYISAL VERİ
Genel Türe Göre Deve Adları	9
Erkek ve Dişi Deve Adları	4
Dişi Deve Adları	92
Erkek Deve Adları	15
Deve Yavrusu Adları	5
Yaşına Göre Deve Adları	9
Genç Deve Adları	17
Yaşlı Deve Adları	3
Renklerine Göre Deve Adları	16
Fizikî Özelliklerine Göre Deve Adları	116
Kuvvetlilik Derecesine Göre Deve Adları	49
Sağım Şekli ve Verdikleri Süt Miktarlarına Göre Deve Adları	26
Yürüyüş Biçimi ve Hızlarına Göre Deve Adları	30
Doğurganlık Özelliğine Göre Deve Adları	11
Rahatsızlık ve Hastalıklarına Göre Deve Adları	6

Huylarına Göre Deve Adları	29
Devenin Özne Olarak Yapılan Eyleme Maruz Kaldığı Fiillere Göre Deve Adları	41
Devenin Nesne Olarak Yapılan Eyleme Maruz Kaldığı Fiillere Göre Deve Adları	29
Kıymet Derecesine Göre Deve Adları	3
Çokluk Derecesine Göre Deve Adları	17

3. Deve adlarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak elde edilen sayısal veriler grafik şeklinde aşağıda verilmiştir:

4. Bu verilere göre develerin adlandırılması yönünde şunları söylemek mümkündür:

a. Develer; özellikle büyüklük, irilik, zayıflık, rengi, hörgücünün şekli, karnının büyüklüğü gibi sahip olduğu bedensel özellikler açısından değerlendirilerek adlandırılmıştır. Dolayısıyla develerin fizikî özelliklerindeki çeşitlilik, adlandırmaya önemli ölçüde etkilemiştir.

b. Dişi develere verilen adların erkek develere verilen adlardan daha fazla olduğu görülür. Bunun sebebi, dişi devenin doğurgan olması, süt verebilmesi gibi fizikî özelliklere bağlanabilir.

Sözlükte doğurganlığa bağlı olarak 11, sağım şekli ve verdikleri süt miktarına göre 26 farklı dişi deve adı mevcuttur. Sözgelisi, doğurgan olması yönüyle develer adlandırılırken kısır deveye *âyıt*, hamile olan deveye *asiret*, on aylık yüklü deveye *aşrâ*, doğumu yaklaşmış deveye *netûc* denmiştir. Verdikleri süt miktarına bağlı olarak yapılan adlandırmada sütü olmayan deveye *cemâd*, sütü bol olan deveye *na'ûs*, sürekli sütü olan deveye *rekûd*, sütü az olan dişi deveye de *şesûs* denmiştir.

c. Erkek develere verilen adlar, çoğunlukla devenin rengi, kuvveti ve yaşı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Sözgelisi, siyah erkek deveye *edmâ*, tüyelerinin üstü kızıl içi ak deveye *asheb*, ak deveye *a'nes*, rengi yeşil siyah ve sarıyla karışık deveye *ahva* adı verilmiştir. Kuvvetlilik

derecesine göre kuvvetli büyük erkek deveye *asemsem*, kuvvetli, muhkem deveye *ulkûm*, güçlü erkek deveye de *masakk* denmiştir. Ancak burada kuvvetli olma durumunun hangi ölçüde değerlendirildiği belirtilmemiştir.

d. Hörgücünün büyüklüğüne, şekline, tek ya da çift olma durumuna göre develer adlandırılırken dişi deve için farklı adlar kullanılmıştır. Büyük hörgüçlü dişi deveye *kevmâ'*, hörgücü arkada olan dişi deveye *dekâ*, hörgücü büyük dişi deveye *reccâ'* adı verilirken erkek devenin hörgücü dikkate alınmamış ayrıca bir ada yer verilmemiştir. Bu durum, dişi develerin hörgücünün önemine işaret etmektedir.

e. Develerde en sık boyun ağrısı, ayak ve bacak rahatsızlıkları görülür. Bu tür hastalıkların görüldüğü develere farklı adlar verilmiştir. Sözcüleri, başında zahmet olup başını döndüremeyen deveye *asîd*, ayağında bir hastalık olan dişi deveye *vecyâ* denmiştir.

f. Deve için vücudun önemli bir parçası da diştir. Dişin dökülmüş olması, genellikle o devenin yaşlandığını, hastalandığını gösterir. Dişinin durumuna göre deveye çeşitli adlar verilmiştir. Sözlükte dişle ilgili olarak devenin *a'kar*, *delkâ*, *delûk*, *dirdem*, *islib*, *silb* şeklinde adlandırıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahterî Mustafa Efendi (2009), *Ahterî-i Kebir* (haz.: Ahmet Kırkkılıç – Yusuf Sancak), Ankara: TDK Yayınları.
- Akar, Musa (1996). “Göçebe Türkmenlerde Deve Güreşi ve Sosyo-Kültürel Boyutu”, *Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu 1994* Ankara, C. 2, Ankara: Kültür Bakanlığı, s. 41-46.
- Aksoy, Ömer A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 1-2, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aygen, Mehmet S. (1981). *Afyonkarahisarlı Alim ve Lügâtçi Muslihîd-din Mustafa Bin Şemsettin Karahisari Ahterî*, Afyon: Türkeli Matbaası.
- Ceviz, Nurettin (2009). “Arap Şiirinde Deve Motifi”, 38. Uluslararası ICANAS Kongresi 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, s. 53-62.
- Çalışkan, Vedat (2010). “Examining Cultural Tourism Attractions for Foreign Visitors: The Case of Camel Wrestling in Selcuk (Ephesus)”, *Journal of Turizam*, 14 (1): 22-40.
- Çoruh, Hacer (2016). “Develerin Antik Dönem Kültür Tarihine Yansımaları”, I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, C. 1, İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 27-45.
- Deniz, Bekir (2015). “Azerbaycan ve Anadolu-Türk Halılarının Benzer Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, s. 17-61.
- Ekici, Metin (2016). “Türklerde Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri”, I. Uluslararası Devecilik

- Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, C. 1, İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 8-14.
- Ercilasun, Ahmet B.-Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk* (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin), Ankara: TDK Yayınları.
- Ertürk, Devrim (2018). "Bir Enformel Kimlik Aracı Olarak Türkiye'de Deve Güreşleri", I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, Cilt I, İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 156-183.
- Gökçimen, Ahmet (2016). "Türkmen Kültüründe Deve ve Develerin Piri Veyis Baba", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Kış 2016, sa. 80, s. 219-230.
- Javanshır N., Javanshır B. (2016). "İran'daki Türk-Şahsêven Göçebelerinde Deve Kültürü ve İlgili Terimleri", I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, C. I, İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 594- 633.
- Kaplan, Mehmet (2009), *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakaş, Rezan (2016). "Kemal Tahir'in Romanlarında Deve", I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, C. I, Selçuk, İzmir Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 392-409.
- Kesik, Beyhan (2018). "Atasözleri ve Deyimlerimizde Deve", *Journal of Turkish Language and Literature* Volume: 4, Issue: 3, Summer 2018, s. 825-840.
- Kılıç, Hulusi (1989). "Ahterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s. 184-185.
- Körpe, Reyhan (2016). "Develerin Batı Anadolu'ya İlk Gelişleri ve Antik Çağ Ordularında Deve Kullanımı", I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, C. I, Selçuk, İzmir Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 46-69.
- Kurtaran, Uğur (2012). "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon Ve Lojistik", *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 2269-2286.
- Necip, E. Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, Bahattin (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 6, s. 334, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (2002). *Türk Mitolojisi*, C. II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

- Ankara: TTK Yayınları.
- Önkal Ahmet-Bozkurt Nebi (1994). "Deve", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s. 222-227.
- Roux, Jean-Paul (2005). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sağlık, G. Selcan (2002). "Türkmen Halk Kültüründe ve Edebiyatında Deve", Kök Araştırmalar Güz, IV/2, s. 75-89.
- Sönmez, Ali (2016). "İkinci Kanal Harekâtı Hazırlıklarına Bir Örnek: Rumi 1331 Tarihli Deve Talimatnamesi", I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2016 Bildirileri, C. I, İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları, s. 109-136.
- Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1965). C. I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1975). C. VIII, Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1977). C. IX, Ankara: TDK Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1978). C. X, Ankara: TDK Yayınları.
- Torun, Yeter (2012). "Divanu Lûgati't-Türk'ten Türkiye Türkçesi Ağzlarına Deve ile İlgili Söz Varlığı Üzerine", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, s.1995-2002.
- Yarkın, İbrahim (1965). Keçi-Deve-Domuz Yetiştiriciliği, sa. 243, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz Orhan-Ertuğrul Mehmet (2015). "Zootekni Bilimi Açısından Türkiye'de Deve Güreşleri", Hayvansal Üretim 56 (1), s. 70-79.
- Yudahin, K. Kuzmiç (1994). Kırgız Sözlüğü, C. II, çev. Abdullah Taymas, Ankara: TDK Yayınları.